

Recent Notes to the Theory of the Event

UDC: 930.1

DOI: 10.15421/172279

Yeremenko OleksandrDr. Sc., Full Prof., <http://orcid.org/0000-0002-2922-0643>, alyeremenko@gmail.com*National University "Odesa Law Academy" (Odesa, Ukraine)*

Abstract

The article examines the theory of a historical event in the light of Russia's war with Ukraine. Spiritual and psychological aspects of the event are analyzed. The event is understood as a struggle of wills. The main psychological components of the event are considered: effort, patience, responsibility, perseverance, risk, dedication, sacrifice. The ontological nature of the event is analyzed. It is substantiated that the deep metaphysical basis of events is the heterogeneity of things. In terms of the Hegelian dialectic, historical eventfulness can be understood as a specific form of the break between the Absolute and oneself. Attention is drawn to the ambivalence, trauma, and tragedy of the historical event. The dichotomous nature of extreme events that split society in half is emphasized.

The understanding of the event as a change in the world-historical gestalt is substantiated. The role of the event in the ambiguous process of changing the identity of the subjects of the historical process is highlighted. The world-historical meaning of Russia's war with Ukraine is understood as a manifestation of the conflict of civilizations, as well as the struggle of progressive and regressive trends in history. The ratio of ontological and semiotic aspects in the structure of the event is analyzed. Attention is paid to the logical-semantic interpretation of the event within the analytical philosophy of the event. The importance of the subjective and conscious aspects of the event is emphasized. It is shown that the events of the current Ukrainian-Russian war convincingly illustrate the greatness of self-interest in history. The undesirability and even inadmissibility for the modern era of the sacralization of events, and especially the inadmissibility of messianism as an ideological justification for the aggressive and destructive actions of political leaders and exalted masses, is proven.

Keywords: event, history, Ukraine, Russia, war, world-historical gestalt, clash of civilizations, "horror of history"

Citation: Yeremenko, O. (2022). Recent Notes to the Theory of the Event. *Grani*, 25(6), 122-131. <https://doi.org/10.15421/172279>

Новітні нотатки до теорії події

Єременко Олександр*Національний університет «Одеська юридична академія» (Одеса, Україна)*

Анотація

У статті розглядається теорія історичної події у світлі війни Росії з Україною. Аналізуються духовно-психологічні аспекти події. Подія осмислюється як боротьба волі. Розглядаються основні психологічні компоненти події: зусилля, терпіння, відповідальність, наполегливість, ризик, самовідданість, жертвність. Аналізується онтологічна природа події. Обґрунтовується, що глибинною метафізичною основою подій є гетерогенність сущого.

У термінах гегелівської діалектики історичну подієвість можна розуміти як специфічну форму розриву між Абсолютом і собою. Звертається увага на амбівалентність, травматичність і трагізм історичної події. Підкреслюється дихотомічний характер екстремальних подій, які розколюють суспільство навпіл. Обґрунтовується розуміння події як зміни всесвітньо-історичного гешталту. Висвітлюється роль подієвості у неоднозначному процесі зміни ідентичності суб'єктів історичного процесу.

Всесвітньо-історичний смисл війни Росії з Україною розуміється як проявлення конфлікту цивілізацій, а також боротьби прогресивних і регресивних тенденцій історії. Аналізується співвідношення онтологічних і семіотичних аспектів у структурі події. Приділяється увага логіко-семантичній інтерпретації події в рамках аналітичної філософії події. Підкреслюється важливість суб'єктивно-свідомісних аспектів події. Показується, що події нинішньої Українсько-російської війни переконливо унаочнюють велкуоль собтистості в історії. Доводиться небажаність і навіть неприпустимість для сучасної епохи сакралізації подій, а особливо – неприпустимість месіанізму як ідеологічного обґрунтування агресивно-руйнівних дій політичних лідерів та екзальтованих мас.

Ключові слова: подія, історія, Україна, Росія, війна, всесвітньо-історичний гешталт, конфлікт цивілізацій, «жах історії»

Цитування: Єременко О. Новітні нотатки до теорії події. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2022. Том 25. №6. С. 122-131. <https://doi.org/10.15421/172279>

Вступ.**Постановка проблеми та її актуальність.**

Грандіозні та трагічні події, в яких ми беремо участь, вимагають від нас не тільки мужності, а й осмислення. Зокрема, суттєві корективи слід внести до теорії історичної події.

Класична філософія тяжіла до осмислення справжнього буття як чогось незмінного, вічного, самодостатнього. Як би не розумілась субстанція, але вона завжди мислилась як міцна, стала, незмінна основа буття. Починаючи з Г. Гегеля, філософія переходить від субстанційно-речового розуміння буття до процесуально-подієвого розуміння. Видатними представниками такого розуміння є А. Н. Вайтхед, М. Гайдеггер, Ж. Дельоз, Ж.-Л. Нансі, А. Бадью. В той же час виникає потужна аналітична традиція осмислення логіко-семантичних, лінгвістичних, семіотичних аспектів подієвості. Безсумнівно, що обидві традиції є плідними та такими, що доповнюють одна одну.

На протигагу пророцтвам про кінець історії, її Величність Історія буде продовжуватись в осяжному майбутньому. В наш час буремна, трагічна, онтологічно вагома подієвість вторгається у всі сфери життя і суттєво перетворює їх. Історична подієвість як така владно вторгається у філософський дискурс і потребує осмислення.

Актуальність нашого дослідження – всього лише відгук гуркоту доленосних битв сучасної української історії.

Аналіз досліджень і публікацій. Глибоке філософське осмислення події як буттєвого феномену знаходимо в роботах А. Н. Вайтхеда (Whitehead, 1978), М. Гайдеггера (Heidegger, 1927; 1989), М. Бахтіна (1986), Ж. Дельоза (Deleuze, 1969), Ж.-Л. Нансі (1996), А. Бадью (Badiou, 2005), С. Жижека (Zizek, 2014). Лінгвістично-семіотичні аспекти історичної події проаналізовані у роботах А. Данто (2002), Д. Девідсона (Davidson, 1985), Р. Козеллека (Kozelleck, 2000a), (Kozelleck, 2000b). Соціологічний підхід до дослідження подієвості плідно розвивається П. Штомпкою (Sztompka, 1993), С. Макеєвим (2017; 2022). Автор цих строк має зухвалість проголосити, що ним розроблена власна цілісна теорія історичної події (Ерєменко, 2005а, 2005б).

Як ми вже зазначали, наш власний досвід великих історичних подій, які ми спостерігаємо, а іноді навіть і приймаємо в них участь, потребує суттєвої корекції існуючих теорій відносно природи подієвості. Слід підкреслити, що цей досвід є не стільки епістемологічним, скільки екзистенційним.

Отже **метою** статті є внесення коректив, обумовлених реальною подієвістю повномасштабної Українсько-російської війни, яка почалась 24 лютого 2022 року, у нашу власну теорію історичної події, а також в існуючі евентуалістські концепції.

Нині історія пишеться залізом та кров'ю, героїзмом та стражданнями народу України. Ця

реальна подієвість має увірватися у філософський дискурс та змінити його. Нижче пропонуються зміни та доповнення до теорії історичної події, викладеної в нашій роботі «Історія як подієвість».

Виклад основного матеріалу.

1. Наша концепція була, за суттю, структуралістсько-формалістичною. Змістовним аспектам події не було приділено тієї уваги, на яку вони заслуговують. В особливості була недооцінена духовно-психологічна сторона події.

Одним із найважливіших факторів події, можливо визначальним, слід визнати волю. *Подія насамперед є боротьба волю*. Слід звернути увагу також на такі компоненти події, як терпіння, відповідальність, наполегливість, ризик, самовідданість, жертвовність.

Волю краще визначити через зусилля. В «Історії як подієвості» зусилля, навпаки, визначалося як воля до вчинку (а вчинок є найважливішою складовою події). Зусилля розумілося як рішучість здійснити вчинок, як психологічний стан актора на момент переходу від перетерплювання до дії (Ерєменко, 2005а, с. 167). У свою чергу, перетерплювання і дія (діяння) розумілися як найважливіші структурні компоненти події. *Перетерплювання* є впливом умов (структур) на актора, діяння є впливом актора на умови (структури). *Подія є єдність діяння і перетерплювання*, вона починається як перетерплювання, яке перетворюється на діяння (Ерєменко, 2005а, с. 95-96).

Пропонуємо внести такі корективи. *Воля є рішучість здійснити зусилля*. Вона об'єктивує зусилля. Вона є рішучість здійснити та *завершити* інтенцію події. Оскільки подія є актом вирішення (тимчасового, неостаточного) протиріччя Я і Світу (Ерєменко, 2005а, с. 97), а історія – суперечність Я і Світу, що триває в часі, то воля буде концентрованою енергією актора, спрямованою на вирішення зазначеної суперечності. Зрештою, у боротьбі акторів усередині події перемагає той, чия воля виявилася сильнішою. *Зусилля є духовно-психологічним аспектом волі*. Рішучість є глибинним аспектом зусилля, а отже, і волі. *Рішучість* є готовність до перетерплювання, причому до вищого ступеня перетерплювання, а також до переведення перетерплювання до діяння. Вищою формою рішучості є *самовідданість*, яку також можна розуміти як найвищий ступінь перетерплювання. *Самовідданий є той, хто відкидає себе заради здійснення інтенції події*. Тут самовідданість перетворюється на жертвовність.

Терпіння є формою перетерплювання. Відмінність терпіння від перетерплювання ось у чому. Якщо перетерплювання є вплив умов (структур) на актора, то терпіння є, так би мовити, здатність актора «тримати удар». *Терпіння є стійкість у перетерплюванні*, воно є *здатність зберігати волю до подіювання* у стані перетерплювання.

Відповідальність є суттєвою характеристикою вчинку у вченні М. Бахтіна. Відповідальність

пов'язана з такими характеристиками вчинку, як єдиність, нудинність та ціннісний вимір. Особливо тісно взаємопов'язані відповідальність та нудинність. Нудинність є єдність зобов'язання і «не-алібі у бутті». Нудинність означає: знаходячись на своєму єдиному місці в бутті, я маю робити «ось це» і не маю права ухилитися від цього діяння (Бахтин, 1986, с. 113). *Відповідальність* можна визначити як прийняття нудинності, вона є, так би мовити, готовність здійснювати нудинність. Оскільки вчинок є діяльним ядром події, сказане про вчинок, застосовується і до події в цілому. Також відповідальність пов'язана з рішучістю, оскільки *відповідальність*, просто кажучи, є *здатністю приймати рішення до здійснення події*.

Формою відповідальності є ризик. *Ризик* можна визначити як *відповідальність у ситуації високого ступеня невизначеності*. Причому ризик виявляється скоріш у дії, ніж у перетерплюванні. Ризик є відповідальність при переході від зазнання впливу в ситуації високого ступеня невизначеності.

Наполегливість є аспектом подійної волі. Наполегливість пов'язана як із терпінням, так і з зусиллям. *Наполегливість є здатність зберігати інтенцію події як у перетерплюванні, так і в діянні*.

Жертовність є готовність загинути при здійсненні події. Жертовність є найвищою мірою самовідданості. Коли самовідданий точно знає, що загине при здійсненні події і, проте, подіює, він стає жертовним.

Хотілося б дати дещо бентежне пояснення. На перший погляд здається, що розглянуті вище духовно-психологічні аспекти події необхідно пов'язані з високими моральними цінностями. На жаль, ми мусимо констатувати, що це не так. Вольовим, наполегливим, відповідальним і ризикованим, навіть самовідданим і жертовним може бути як актор, що подіює на благо, так і актор, що подіює на зло. Він може бути як натхненним благом події, так і засліпленим її злом. Як це не дивно, але *етика подієвця не є етикою добра і зла – вона є етикою подіювання*.

2. Слід звернути увагу на *багатомірність (багатовимірність) події*. При аналізі події насамперед привертають увагу поведінкові аспекти події: вчинок як діяльне ядро події, діалектика діяння і перетерплювання з розглянутими вище складовими тощо. Далі: аспекти події, що пов'язані зі сферою її безпосереднього протікання. Це або політична подія, або військова, або соціальна у вузькому значенні, або культурна, або релігійна. Тут також зримо простежується багатомірність події, бо в тій самій події переплетені кілька аспектів, а іноді всі. Тобто, політична подія зазвичай має і соціальні риси, і військові, і культурні. Те саме вірно щодо культурних, релігійних та інших подій. Тобто, не існує «чистих» подій, які повністю відносяться до однієї сфери здійснення і повністю замкнені у ній.

Далі: історичний вимір. (Строго кажучи, наша теорія події є теорією *історичної* події). В «Історії як подієвості» розглянуто властивості події, які роблять її історичною (Ерєменко, 2005а, с. 87-94). Найбільш важливою властивістю, яка зумовлює історичність події, є її *значимість*, яка визначалася як ступінь зміни подією існуючих умов (структур) (Ерєменко, 2005а, с. 93). Згодом, враховуючи різницю між онтологією і семіотикою події, ми розрізнили значимість і значущість події (Ерєменко, 2018, с. 8). Ступінь зміни подією існуючих умов пропонуємо називати *значимістю* подій, а під *значущістю* розуміти суб'єктивну оцінку значимості подій. Тобто значимість є об'єктивною, реальною зміною умов подією. А значущість – зміна свідомості, ментальності акторів подією. Значимість та значущість події практично ніколи повністю не збігаються. При цьому, як не дивно, сучасники та учасники події аж ніяк не мають переваги перед нащадками щодо правильної оцінки значимості події. Часова перспектива, з якої подія бачиться нащадками, змінює оцінку значимості події у бік більшої адекватності. Власне, така оцінка і є значущістю події. Найкраще роль часової перспективи показано у роботі А. Данто (2002).

Більш глибоким є філософський (метафізичний) аспект події. На нашу думку, глибинною основою подій є гетерогенність суцього. В абсолютно однорідному середовищі не відбувалося б жодних подій. Події можливі лише за мінімуму різнорідності (Ерєменко, 2005б, с. 338).

Згідно з Ж.-Л. Нансі, онтологічною основою події є суттєва множинність суцього. «Множинність суцього лежить у підґрунті буття» (Нансі, 2004, с. 31). Неузгодженість між буттям і суцим спонукає актора здійснити подієвий стрибок. Можна сказати, що у Нансі співбуття породжує подію. Зрештою, сама наявність безлічі неузгоджених один з одним суцього та їх розбіжність із «субстанційною сутністю ... буття» з необхідністю продукує події (Нансі, 2004, с. 255). Подія можлива, оскільки Я не є Іншим і оскільки Я не є те, що Я є воістину.

Розмірковуючи про гетерогенність, доцільно спертися на положення Г. Гегеля про діалектичність Абсолюту, який обмежує себе. Нескінченне суперечить собі, щоб себе визначити, а кінцеве, яке є певним, стає нескінченним, визначаючи себе як своє інше (Hegel, с. 159). «Певне як таке не має жодної іншої сутності, крім абсолютного занепокоєння не бути тим, чим воно є, воно не є ніщо, тому що воно є саме інше, і це інше також протилежне самому собі, воно знову є первинним» (Hegel, с. 31).

Отже, певному суцьогому властиве абсолютне занепокоєння, яке має бути осмислене як глибинна онтологічна основа подієвості. Гетерогенність передбачає наявність множини певних, тобто відокремлених одне від одного, кінцевих суцього. Занепокоєння є, власне, відсутність спокою.

Відсутність спокою як внутрішній стан суцього є спонуканням до дії, зміни і т. п. Абсолютне занепокоєння є як би сталістю зміни, а отже, сталістю продукування подій.

Про що ж непокоїться кінцеве суще? Зрештою, про те, що воно не нескінченне. Воно є «ось це», певне, обмежене, і, як таке, воно неминуче заперечується та закінчується. З одного боку, в події воно сподівається зберегти і продовжити себе; з іншого боку, подія є наслідком зіткнення багатьох «занепокоєних» сущих.

Аналізуючи «Йєнську логіку», Ж. Іполит пише: «Нескінченне, Загальне, існує лише тією мірою, якою воно заперечує саме себе, воно включає у собі своє обмеження, свій розкол у собі самому. Будь-яке становище є запереченням, але це внутрішнє заперечення, заперечення себе самим собою – таке значення спекулятивної категорії обмеження» (Іпполит, 2006, с. 158).

На нашу думку, подія є той спосіб, яким нескінченне Абсолютне обмежує себе всередині себе у сфері історії. Цей поділ, обмеження (і воно ж – ствердження), цей розкол Абсолютного в собі самому, що здійснюється в людській історії, є подією.

В «Історії як подієвості» ми говорили про своєрідне збереження та перетворення подієвості: у ході світової еволюції подієвість переходить з однієї форми до іншої (Ерєменко, 2005б, с. 391).

Нинішні події з величезною переконливістю показують, що, на превеликий жаль, військова подієвість ще не вичерпала свій потенціал. Ю. Харарі у своїх широко відомих роботах вважав, що війна як форма подієвості залишилася у минулому. Принаймні він припускав це для цивілізованих країн. Здається, що після нападу Росії на Україну помилковість цієї тези очевидна. Зрозуміло, можна сказати, що своїми діями Росія поставила себе поза цивілізованим світом. Але це буде просто риторика, що ні до чого не зобов'язує. Ніхто не завадить нецивілізованій країні напасти на цивілізовану.

Істотному коригуванню підлягає оцінка хибних аспектів історичної події. В «Історії як подієвості» ця тема була намічена (Ерєменко, 2005б, с. 357-359), але не отримала того розвитку, якого вона заслуговує. Акцент був зроблений на амбівалентності подій, що несуть як зло, так і добро. Власне кажучи, автор має принести покаяння: у його концепції проглядається апологія історичної подієвості як такої, незалежно від морально-етичної характеристики подій, а подекуди навіть – безвідповідальна естетизація історичних подій, зокрема воєнних. Ці пункти мають бути радикально переосмислені та відкинуті. Таке переосмислення не означає заперечення амбівалентності подій. Але, так би мовити, «зла» сторона подій, особливо воєнних, має бути підкреслена з особливою силою.

У зв'язку з цим посилення і розвитку потребує намічена в «Історії як подієвості» тема трагічної

сторони подій та історії в цілому. Ця тема була розглянута в контексті аналізу А. Ф. Лосевим аристотелівської теорії трагічного. А. Лосев показує, що за Арістотелем, підстави злочину як початкового етапу трагедії є метафізичними. Космічний Розум виходить із покори самому собі та блаженного самозберігання (Лосев, 1993, с. 734). У злочині особистість висловлює себе. Але у своїй глибинній суті особистість є Ум. Розум, що очистився і звільнений від жахливих фактів, стає самим собою (Лосев, 1993, с. 746). З міфу народжуються п'ять катарсичних елементів трагедії: 1) перипетія; 2) впізнання; 3) пафос; 4) відновлення знедоленого; 5) очищення (Лосев, 1993, с. 735). На думку Лосєва, у Арістотеля весь світ постає як трагічне ціле: «У світі вічно твориться злочин, вічно спокутується і долається вина; і вічно сяє катартично-просвітлена «блаженна» першоенергія загальної розумної Сутності» (Лосев, 1993, с. 748).

Людина залишає свій дім і вирушає в небезпечну і повну пригод мандрівку, результат якої не гарантований і не відомий їй. І вона все далі віддаляється від Первоума. Вона бореться з потворами, перепливає річки, підіймається на гірські вершини та зривається у прірви. Вона покривається потом, пилом та кров'ю. Вона забуває і батьківський дах, і Бога, і саму себе. І коли їй здається, що вона вже не знає ні того, де вона, ні того, в ім'я чого вона мандрує, ні того, хто вона така, – до неї повертається просвітлена пам'ять. Людина повернулася до місця, з якого вирушила у дорогу. Від рідного дому залишилися лише жалюгідні руїни. Але сліпуче світло невидимого палацу осяює її: перетвореною, відродженою, такою що змінилася, але в той же час залишилася незмінною, людина повернеться в світлий палац, яким є вона сама.

Про всесвітньо-історичний аспект війни Росії та України скажемо нижче.

Зрештою, теологічний аспект події. Зрозуміло, він має сенс лише в тому випадку, якщо Бог існує, і не просто існує, але керує історією, або повністю, або частково. Богам Елікура, що перебувають у міжсвітових порожнечах, немає жодної справи до історії. Також і Єдине неоплатоників навряд чи стурбоване емпірикою людських справ, у тому числі, емпірикою подій. У теологічному аспекті основними позиціями у розумінні історичних подій будуть провіденціалізм та часткове керівництво історією, яке залишатиме місце для свободи волі акторів. У цій другій позиції особливе місце займає месіанізм, якому нижче приділимо особливу увагу. Поки, передбачаючи подальше, відзначимо, що у світлі подій, що відбуваються, навряд чи знайдеться більш зловісне розуміння історії, ніж месіанізм.

3. У статті «Філософія події у романі В. Гроссмана «Життя і доля»» ми звернули увагу на те, що подія спрощує соціальну реальність, розколюючи її надвоє.

«Подія, як правило, спрощує соціальну реальність, і чим вона масштабніша, тим сильніша її спрощувальна дія. Різноманітність соціальних верств, світоглядів, уподобань, прагнень, життєвих укладів вона зводить до двох. Вона, так би мовити, перетворює багатоцвіття півтонів та відтінків живопису на сувору двоколірність гравюри. Вона суворо запитує: з ким ти?; вона владно вимагає, щоб ти зайняв місце з того чи іншого боку барикади» (Ерєменко, 2014, с. 120). Цю думку слід ще більше підкреслити та розвинути. Зримою символікою соціальної події ми обрали би барикаду.

4. Слід розвинути та поглибити тему події як зміни гештальту. Ця тема намічена в «Історії як подієвості» та розвинена у роботі «World Kaleidoscope» (Yeremenko, 2022). Історична подія виступає як зміна гештальту, що розуміється не стільки як психічна, скільки як ситуаційна цілісність (Ерєменко, 2005а, с. 182). Історичний гештальт є просторово-часовою конфігурацією подійних потоків, яка складається зі свого роду фігури та фону як компонентів феноменального поля. Фігура і фон переходять один в одного завдяки своєрідному інсайту, тобто перфокусуванню погляду акторів та інсайдерів події, що призводить до перецентрації, зміни ціннісно-смыслового центру реальності, що перетворюється подією (Ерєменко, 2005а, с. 183-184).

Зміна історичного гештальту виявляє риси подібності до зміни ідентичності як вона зображується Ф. Анкерсмітом у роботі «Піднесений історичний досвід». Нова ідентичність приходить на зміну колишній в результаті здобуття соціальної спільності травматичного досвіду (Анкерсмит, 2007, с. 443). Травматична втрата колишньої ідентичності «воістину є втратою (колишнього) себе» (Анкерсмит, 2007, с. 445).

Виникнення та розвиток західної історичної свідомості є наслідком травматичного (піднесеного) досвіду. У піднесеному історичному досвіді відбувається «злиття об'єктивного та суб'єктивного досвіду минулого» (Анкерсмит, 2007, с. 369). У певному сенсі набуття піднесеного історичного досвіду є вирішальним чинником становлення історичної свідомості. "У такі моменти історики відчувають себе частиною того, що описують - інакше кажучи, розлад між сьогоденням і минулим, - і відчай, який вони відчувають, викликаний втратою звичного світу, стає рушійною силою для написання історії і вселяє їм найглибші думки" (Анкерсмит, 2007, с. 369). На думку Анкерсміта, історія є «сумна наука»: «...між історичною свідомістю та історіюписанням, з одного боку, і найбільш тяжкими лихами, які можуть обрушуватися на людство, з іншого боку, існує необхідний зв'язок» (Анкерсмит, 2007, с. 484-485).

Те, що Ф. Анкерсмит описує як зміну ідентичності, у наших термінах може бути описано як подієвий інсайт, що відбувається у момент зміни

гештальту. У цей момент ми «ніби вистрибуємо із себе» (Анкерсмит, с. 478); завдяки набуттю нової ідентичності народжується інша особа (Анкерсмит, с. 477). Історія ніби вимагає: «переродись!». І лише та соціальна спільність, яка відгукується на цей виклик, продовжує свій шлях у історії.

На думку Анкерсміта, "західна цивілізація сама є суб'єктом травми" (Анкерсмит, с. 479). З особливою очевидністю це проявляється у травматичному досвіді Голокосту, якого неможливо було позбутися і неможливо було нейтралізувати його (Анкерсмит, с. 479-480). Не виключено, що досвід героїчного опору України спробі Голокосту з боку путінської Росії може змінити досвід Голокосту Другої світової як основоположної травматичної події сучасності.

Парадоксальним чином, при епохальних змінах суб'єкт історії залишається тим самим, і стає іншим. Виникають проблеми з ідентичністю. Суб'єкт історії відчуває свою ідентичність, але водночас, оскільки сенс історичного гештальту змінюється, змінюється і ідентичність суб'єкта історії. Цю парадоксальність підкреслює Ф. Анкерсмит: колишня ідентичність утримується завдяки виходу за її межі до нової ідентичності (Анкерсмит, 2007, с. 455). Незбагненним чином людина стає тим, ким вона не була. «Ким вона була раніше, її колишня ідентичність - все це тепер трансформувалося в ідентичність людини, яка *знає* про свою колишню ідентичність (але більше *не співпадає* з нею)» (Анкерсмит, 2007, с. 455).

Українці до і після 2014 року, а ще більшою мірою – після 2022 року, не втративши своєї ідентичності, стали радикально іншими. Не виключено, що вони набули нової ідентичності. І не лише Україна – весь світ стане іншим після 2022 року. Відбувається радикальна зміна всесвітньо-історичного гештальту.

Метафізичний зміст зміни світових гештальтів показаний у роботі "World Kaleidoscope" (Yeremenko, 2022). Метафорично зміну світових гештальтів можна описати як зміну "картинок" при повороті калейдоскопа. При цьому слід розрізняти справжню (трансцендентну) та поверхневу каузальність. Причинно-наслідкові ланцюги всередині світового гештальту, певною мірою, є «несправжньою» каузальністю. Справжньою та єдиною причиною зміни «картинки» є трансцендентна Воля (Yeremenko, 2022, р. 182).

Після подій 2022 року ми маємо іншу «картинку» світової історії.

У світлі метафори калейдоскопа слід більш наполегливо підкреслити важливість суб'єктивних, свідомісних аспектів події. Ці аспекти явно недооцінені в «Історії як подієвості». Як зазначено в «World Kaleidoscope», скельця, що створюють враження візерунка, є хаотичною купою. Цілісний візерунок виникає в оці того, хто дивиться в окуляр іграшки, внаслідок відображення скелець у дзеркальній трубці калейдоскопа (Yeremenko,

2022, р. 182). Подібним чином цілісна картинка історичного гештальту виникає у свідомості акторів та спостерігачів. Зрозуміло, вона лише відносно цілісна: неможливо адекватно побачити ціле, перебуваючи усередині нього. Тут ми повертаємось до важливості перспективи при осмисленні історичних подій. І ми повинні зрозуміти, що повна цілісність буде недоступна і погляду нащадків, оскільки вони будуть знаходитися всередині історії як незавершеної цілісності, що триває.

5. Поглиблення та розвитку потребує також тема історії як боротьби проектів, намічена в «Історії як подієвості» (Ерёмєнко, 2005а, с. 534-542). Наприклад, у XIV-XVI століттях у східнослов'янському регіоні відбувалася боротьба литовського та московського проектів гегемонії у слов'янському світі. Нинішнє протистояння Росії та України, що вилилося у повномасштабну війну, є боротьбою московського та українського проектів. Український спрямований на входження до європейського світу. Це один з найбільш амбітних і складних проектів, що мали місце у світовій історії, оскільки він пов'язаний зі зміною цивілізаційної ідентичності. Останнє формулювання, безсумнівно, є спірним. Можна навести чимало аргументів щодо того, що Україна, за суттю, належить до європейської цивілізації, а не до православно-московської. Але й ці аргументи будуть не менш спірними. Адже ми говоримо не про Західну Україну, а про Україну як цілісну державу. Якщо використати термінологію С. Гантінгтона, то Україну слід визнати і розколотою, і розірваною країною. Сподіватимемося, що Велика вітчизняна війна України консолідує суспільство і подолає як його розколотість, так і розірваність.

6. Якщо аналізувати події, що відбуваються, в термінах цивілізаційної теорії, то і тут необхідні корективи. Війна Росії з Україною є не просто виявом конфлікту цивілізацій. Не побоїмося гучних слів, але з боку Росії це *боротьба проти прогресу*. Особисто Путін і Росія загалом із нелюдською силою тягнуть людство у минуле. Відповідно, Україна зараз бореться не просто за своє існування – вона відстоює не тільки своє прагнення увійти в сім'ю прогресивних народів, вона відстоює право людства на прогрес як такий.

У глибинному вимірі цієї боротьби проглядається безпрецедентний сенс нашої епохи як переходу від людського до постлюдського. Як ми вказували раніше: «На найглибшому онтологічному рівні конфлікт на Донбасі є конфліктом людини історичної з постісторичною. Це далеко не «останній і рішучий бій» - це одна з перших битв епохи трансформації Homo sapiens у Superhomo supersapiens» (Єременко, 2021, с. 152-153).

Ще більшою мірою це слід застосувати до війни Росії з Україною 2022-20?? років. Колективному Заходу не варто розслаблятися: якщо Україна впаде, Путін, безперечно, піде далі. Шлях Путіна є

шалений опір прогресу як такому. Цілком можливо, в найближчому майбутньому на нас чекають нові масштабні конфлікти. І якщо паде не Україна, а путінський режим, це не припинить глибинний ціннісний конфлікт Росії із Заходом. Доки існуватиме єдина імперська Росія, надихана міфологемою «осадженої фортеці», продукуватиметься конфліктність. Ergo, Carthago delenda est.

7. Не впевнені щодо православ'я загалом, але московське православ'я, безумовно, виявляє себе як вельми консервативний християнський фундаменталізм. У сучасних умовах МПЦ проявляє себе як реакційна релігійна архаїка, яка стимулює людиноненависницьку нетерпимість.

Патріарх Кирило у проповіді у храмі Христа Спасителя 6 березня 2022 року фактично благословив війну, оголосивши її боротьбою проти гріховної Західної цивілізації (Кудрин, 2022). Втім, ставлення до війни серед кліру МПЦ неоднозначне. Ряд священнослужителів підписали відкритий лист із закликом до якнайшвидшого укладання миру.

Як показав Д. Зільберман у роботі «Православна етика та матерія комунізму» (Зільберман, 2014), специфічно російський комунізм органічно вписався у специфічно російське (московське) православ'я. Єдність фундаментальних патернів комуністичної свідомості та московського православ'я виявилася настільки міцною, що Зільберман не передбачав можливість істотної зміни культурної матриці Росії в найближчому майбутньому.

Заперечення, що у путінській Росії комуністична ідеологія зійшла нанівець, видається нам спірним. Вона просто трансформувалася відповідно до передбачень Д. Зільбермана. По-перше, якщо в результаті з'ясується, що глибинною, до певного часу замаскованою інтенцією задуму В. Путіна було відновлення Радянського Союзу, то це нас анітрохи не здивує. По-друге, імперська свідомість як кремлівської влади, так і більшої частини російського населення є трансформацією радянської свідомості. «Всесвітньо-історичний» експансіонізм комуністичної ідеї без особливих труднощів трансформувався в ще більш зловісний експансіонізм «русского мира». Примара комунізму породила монстра рашизму.

8. Викладена в «Історії як подієвості» концепція події настільки сильно наголошує на онтологічній природі події, що іноді виглядає архаїчно, місцями натуралістично. Тут мають бути внесені свої корективи. Проте нинішня війна ще різкіше підкреслює важливість онтології події. Насамперед, слід усвідомити незводність події до семіотично-ментальних аспектів. Ще більшою мірою слід усвідомити пріоритет онтології над семіотикою у структурі події.

Зараз багато говорять про ілюзії кремлівської влади, особливо В. Путіна щодо характеру війни з Україною. Ці ілюзії продукувалися і підживлювалися

могутнім хором російської пропаганди. Важко сказати, чи вірили пропагандисти у свої наративи. Але складається таке враження, що їм вірила влада... і особисто Путін. У багатьох ці ілюзії руйнуються при зіткненні з реальністю війни. Найбільш стійкими є, мабуть, ілюзії російського президента.

Наскільки насиченими семіотикою, якими суб'єктивно-оціночними, якими маніпулятивно-фейковими б не були псевдоподії, продукovanі сучасними пропагандистськими ресурсами і комп'ютерними технологіями, зрештою, поки що останнє слово залишається за онтологічною реальністю події. Хоч якою вишуканою не була би пропаганда, але в результаті значна зміна соціальної реальності (насамперед військової, але не тільки військової) забезпечується вогнем гармат, танків, мінометів, бомбовими та ракетними ударами. *Останньою і найвищою реальністю події є смерть.* Хоч би що віщала пропаганда, але син або чоловік, що лежить у труні, незаперечний. Наскільки завгодно витончена семіотика події руйнується при зіткненні з вагомою онтологічністю події.

До речі, слід розрізняти смерть та загибель у подієвому сенсі. Смерть є перехід даного суцього в небуття внаслідок неможливості подіювання, що виникає через вичерпаність можливостей даного суцього. Загибель є перехід даного суцього в небуття внаслідок його руйнування чужою подієвістю. Але це, як кажуть, банальна загибель. Якщо ми згадаємо визначення жертвовності як готовності загинути під час здійснення події, то найвищою формою загибелі буде жертвна загибель. Вона суттєво відрізняється від звичайної загибелі, бо в даному випадку актор гине внаслідок власного рішення, а не внаслідок вторгнення зовнішньої подієвості.

9. У зв'язку з цим хотілося б звернути увагу на наступне. У сучасній евентуалістиці надзвичайно сильна аналітична тенденція. У руслі цієї тенденції подія розуміється не так як онтологічний, а як логіко-лінгвістичний або епістемологічний феномен. Логіко-семантичні інтерпретації події виявляються більш поширеними та авторитетними, ніж розгляд події як онтологічного феномену (Головашина, 2021, с. 92). Наприклад, Д. Девідсон фокусує увагу на опису подій, згідно з його теорією, подія визначається можливостями мови опису (Davidson, 1985). Для Девідсона події відбуваються не у світі «насправді», а в наших поясненнях цього світу (Davidson, 1985).

А. Філіппов розглядає смислову єдність події як логічну, а не онтологічну категорію (Філіппов, 2004, с.13). Він фокусує увагу на дослідженні події в епістемологічно-комунікативному аспекті, у зв'язку з чим для нього важливим є спостерігач події. Подія відбувається тільки в тому випадку, якщо хтось її сприймає та повідомляє про це. Зрештою, подія залежить від позиції спостерігача (Філіппов, 2004,

с.20). «Подія в його системі не існує сама собою, а тотожна події спостерігача» (Головашина, 2021, с. 95).

Формулювання представників логіко-лінгвістичного напрямку в евентуалістиці видаються нам не те щоб помилковими, а, так би мовити, надмірними. Для нас важлива онтологія події, яка логіко-лінгвістичною традицією як би «виноситься за дужки». Як справедливо зауважує О. Головашина: «...розмова про подію виявляється розмовою про розмову про подію, що знижує евристичний потенціал одержаних висновків» (Головашина, 2021, с. 95).

За всієї поваги, за всієї креативності аналітичної традиції у розумінні подієвості, на тлі нинішніх грандіозних зрушень тектонічних плит історії, її пильна увага до семіотичних аспектів події виглядає як витончена гра в бісер. Вибачте, але в нинішній ситуації розумування відносно тонкощів логіко-семантичної інтерпретації подій виглядають як розумування ні про що.

10. Ця теза може здатися запереченням попередньої. Сподіваємося, це буде лише уявним запереченням, можливо діалектичним.

Підкреслення пріоритету онтологічної сторони події зовсім не означає нехтування її семіотичною (ідейно-психологічною, суб'єктивною) складовою. Слід усвідомлювати важливість і онтологічної, і семіотичної складової. Безсумнівно, подія як діяння (а діяння має пріоритет над перетерплюванням у структурі події) починається у свідомості актора. І безсумнівно, різні форми розуміння події: її інтерпретація, оцінка, емоційно-вольове забарвлення тощо, - мають істотний вплив на онтологію події. Значимість події може бути применшена, перебільшена, спотворена під впливом цих чинників. Тут можлива безліч варіантів. Суб'єктивне розуміння ситуації, у якій перебуває актор, спрямовує ланцюг його дій, отже, продукovaných їм подій у той чи інший бік, як у разі адекватного розуміння ситуації (що, втім, буває досить рідко), так і у разі неадекватного. Нагадаємо повчальну заочну суперечку К. Маркса з Е. Кантом про ідеальні сто талерів. «Хіба не панував давній Молох? Хіба Аполлон Дельфійський не був справжньою силою у житті греків? Тут навіть критика Канта нічого вдіяти не може. Якщо хтось уявляє, що має сотню талерів, якщо це уявлення не є для нього довільне, суб'єктивне уявлення, якщо він вірить у нього, - то для нього ці сто уявних талерів мають таке ж значення, як сто дійсних. Він, наприклад, робитиме борги на підставі своєї фантазії, він діятиме так, як діяло все людство, роблячи борги за рахунок своїх богів» (Маркс, 1956, с. 98).

З огляду на вражаючі масштаби маніпулятивної пропаганди під час гібридної війни неможливо заперечувати важливість семіотичної складової події. Пріоритет онтології, на якому ми наполягаємо, не має бути абсолютизованим. Лише зрештою онтологічний результат події долає семіотичні аспекти і як

завгодно витончені пропагандистські наративи. Ми усвідомлюємо, що в пристойному філософському дискурсі деякі фігури мови неприпустимі, але ми готові порушити правила пристойності. Нагадаємо висловлену вище думку про смерть як останню реальність події. Зрештою, пріоритет онтології простий: *гарний пропагандист є мертвий пропагандист*.

11. Нинішні події з усією можливою очевидністю показують не просто визначну, а *вирішальну роль особистості в історії*. І ще більш очевидна амбівалентність історичної особистості: при розгляді цього питання в жодному разі годі було впадати у благу ілюзію, що видатна особистість обов'язково позитивна і, відповідно, позитивною є її роль в історії.

12. Доцільно переосмислити відому концепцію М. Еліаде «жах історії». Згідно з Еліаде, життєдіяльність архаїчної людини концентрувалася навколо відтворення архетипічних праподій, скоєних «в *оний час*» богами, героями, первопредками. Справжня реальність – це *gesta*, архетипічні дії богів чи первопредків, а повсякденні дії людини мають реальність лише внаслідок причетності до архетипових дій «в *оний час*» (Еліаде, 1987, с. 44-46, 55-62).

У свідомості сучасної людини десакралізовані як космос, так і історія. «Релігійне значення зразкових актів, що повторюються, втрачається. ... Якщо циклічний Час не доносить більш первинних подій, якщо він не виявляє таємничої присутності богів, якщо він *десакралізований*, він починає наводити жах, тому що постає у вигляді кола, яке вічно обертається навколо своєї осі і нескінченно повторюється» (Еліаде, 1994, с. 71). Втрата сучасним історичним мисленням трансісторичного, сотеріологічного сенсу подій є, на думку М. Еліаде, причиною відчуття «жаху історії», який охопив душу сучасної людини (Еліаде, 1987, с. 133-134).

Нинішні події з жахливою очевидністю показують, що сакралізація подій надає набагато фундаментальніший ґрунт для відчуття жаху історії, ніж десакралізація. *Саме у сакралізації подій полягає справжній жах історії*.

Можуть заперечити: це не справжня сакралізація. Потуги російських пропагандистів надати сакральний сенс розв'язаній війні є маніпулятивними. Нинішня війна, як і всі інші війни, можуть бути лише псевдосакральними. Це питання спірне. Протягом історії різноманітні війни освячувалися духовенством різних, особливо прозелітичних релігій. Якщо у строгому сенсі слова поняття джихаду існує лише в ісламі (до речі, джихад не належить до п'яти стовпів віри в ісламі), то по суті чи не будь-якій війні може бути приданий статус "священної". Як ми вже казали, патріарх Кирило освячує агресію Росії проти України. Як це буває практично завжди, коли війна набуває релігійного забарвлення, предстоятель московського

православ'я вдається до поширеного риторичного штамп, оголошуючи російських агресорів борцями за Божу правду, які, мовляв, «стоять на боці світла» (Патріарх, 2022). "Ми вступили в боротьбу, яка має не фізичне, а метафізичне значення", - заявив Кирило (Патріарх, 2022). Воістину, *історія, стережись метафізики*.

Ми можемо пом'якшити формулювання і говорити не про сакралізацію, а про месіанізм. Але в контексті жаху історії, що розгортається перед нами, дане пом'якшення не виглядає принциповим. *Нова сакралізація подій неприпустима, вона має бути найсуворіше табуована*. Дуже добре, що у свідомості сучасної людини (зрозуміло, цивілізованої) події втратили сакральний вимір. Цей вимір у жодному разі не можна відновлювати. *Будь-який месіанізм неприпустимий, він має бути найсуворіше табуованим*. Виникає спокуса відокремити гарний месіанізм від поганого та останній засудити, а перший прийняти. На нашу думку, така позиція буде блюзнірсько-софістичною. Слід зрозуміти, що немає гарного месіанізму. У словосполученні «будь-який месіанізм» слово «**будь-який**» слід виділити жирним шрифтом.

М. Еліаде протиставляє історичну свідомість міфологічній. Ф. Анкерсміт показує їхню органічну єдність (особливо міфологічної та історичної). Позиція Анкерсміта видається нам більш глибокою і адекватною. Але вона має дуже істотний недолік. Міф таїться в глибинах історичної свідомості і час від часу не тільки задає сенс історичного наративу, а й проривається в реальну історичну подієвість. Історичне піднесене тієї чи іншої цивілізації не можна історизувати, оскільки воно є міфологічним минулим, що перебуває за межами історичного часу (Анкерсміт, 2007, с. 503). «Міфи – це ті частини нашого колективного минулого, які ми відмовляємось історизувати: міфічне минуле визволяється з історичного процесу і стає невразливим для історичних (пере-) інтерпретацій» (Анкерсміт, 2007, с. 502). З властивим йому естетським меланхолізмом Анкерсміт констатує: «Тому не втішатимемо себе «контрміфом», ніби західна історіографія нарешті зуміла позбутися міфів: навпаки, чим більше у нас історії, чим більш успішною, «об'єктивною» і науковою вона є, тим більше міфів у нашому розпорядженні. Міф - це *alter ego* історії, він слідує за нею, як тінь, куди б вона не пішла: хоч як це не парадоксально, міф - це найкращий критерій успіху історії» (Анкерсміт, 2007, с. 500-501). «Кожного разу, коли людство або цивілізація вступає в нову стадію своєї історії, з'являється нове міфічне піднесене, і його, немов холодне і скам'яніле серце цієї цивілізації, постійно передають тим, хто житиме на всіх її наступних стадіях» (Анкерсміт, 2007, с. 500).

Що ж, красиво пише Франклін Рудольф Анкерсміт, мабуть, надто красиво. У світлі подій нинішньої війни

ця краса набуває зловісних обертонів. Філософський, особливо науковий дискурс передбачає безоцінність. Але в деяких ситуаціях оцінність стає не тільки допустимою, а й необхідною. *Історичне піднесене є скоріше зло, ніж благо, воно є живильним ґрунтом для вчинення зла.* Скам'яніле серце західної цивілізації повинно бути розтоплене вогнем страждань народу України. Невразливість міфологізованого минулого, історичного піднесеного, всіляких архетипічних образів і програм, - це дуже погано і небезпечно, це матеріал для запалено-злочинного ентузіазму, продукуючого війни, насильство, агресію. "Русский

мир", "Велика Росія", "Золоте століття Росії", – всі ці красиві етикетки є міфологемами новітнього міфологічного "супергероя" – Володимира Путіна. Історичне піднесене таїть у собі величезне зло. Воно не допускає можливості раціоналізації, критичної інтерпретації: воно надто «піднесене» для цього. *Це міфологічне історичне піднесене сидить у голові Путіна.*

Зрозуміло, запропоновані вище міркування – це далеко ще не всі корективи, які слід внести у теорію історичної події. Висловлюємо надію, що подальші корективи вноситимуться не залізом і кров'ю.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Анкерсмит, Ф. Р. (2007). *Возвышенный исторический опыт*. М.: Издательство «Европа».
- Бахтин, М. М. (1986). К философии поступка. *Философия и социология науки и техники: Ежегодник*. 1984-85. М.
- Головашина, О. (2021). Событие как объект: к плоской теории событий. *Социологическое обозрение*, 20(1), 89-106.
- Данто, А. (2002). *Аналитическая философия истории*. М.: Идея-Пресс.
- Ерёмченко, А. М. (2005а). *История как событийность*. (Монография). Т. 1. Луганск, РИО ЛАВД.
- Ерёмченко, А. М. (2005б). *История как событийность*. Монография. Т. 2. Луганск, РИО ЛАВД, . 496 с.
- Ерёмченко, А. М. (2014). Философия события в романе В. Гроссмана «Жизнь и судьба». *Человек*, 1, 108-120.
- Ерёмченко, А. М. (2018). Историческое событие глазами участников и наблюдателей: Луганск весной-летом 2014. LAP LAMBERT.
- Ерёмченко, О. М. (2021). Багатовимірність каузальності (на прикладі конфлікту на Донбасі). *Філософські аспекти дослідження каузальності в соціально-гуманітарній сфері*. (Монографія) (с. 128-159). Одеса: Видавничий дім «Гельветика».
- Зильберман, Д. (2014). *Православная этика и материя коммунизма*. СПб.: Изд-во Ивана Лимбаха.
- Ипполит, Ж. (2006). *Логика и существование*. СПб.: Издательство «Владимир Даль».
- Кудрин, О. (2022, Березень 7). Патриарх московский Кирилл оправдал войну против Украины. *Укринформ*. Відновлено з <https://www.ukrinform.ru/rubric-ato/3422517-patriarh-moskovskij-kirill-opravdal-voynu-protiv-ukrainy.html>.
- Лосев, А. Ф. (1993). *Очерки античного символизма и мифологии*. М.
- Макеев, С. (2017). Подія – спостережувальний факт спільного життя. В С. Макеева і С. Оксамитної (Ред.), *Стан сингулярності: соціальні структури, ситуації, повсякденні практики* (с. 15-21). К.: НАУКМА.
- Макеев, С. (2022). Інституційний ландшафт воєнного стану. В Є. Головахи, & С. Макеева (2022), *Українське суспільство в умовах війни*. (Колективна монографія) (с. 35-45). Київ: Інститут соціології НАН України.
- Маркс, К. (1956). Различие между натурфилософией Демокрита и натурфилософией Эпикура. В К. Маркс, & Ф. Энгельс, *Из ранних произведений*. М.
- Нанси, Ж.-Л. (2004). *Бытие единичное-множественное*. Мн.: Логвинов.
- Патриарх Кирилл высказался о ситуации на Украине. (2022, Март 6). *Секрет фирмы. Новости*. Відновлено з <https://secretmag.ru/news/patriarkh-kirill-vyskazalsya-o-situacii-na-ukraine-06-03-2022.htm>
- Филиппов, А. (2004). К теории социальных событий. *Логос*, 5, 3-28.
- Элиаде, М. (1987). *Космос и история*. М.
- Элиаде, М. (1994). *Священное и мирское*. М.
- Badiou, A. (2005). *Being and Event*. New York: Continuum.
- Davidson, D. (1985). Reply to Quine on Events. In E. LePore, & B. P. McLaughlin (Eds.), *Actions and Events: Perspectives on the Philosophy of Donald Davidson* (p. 172-176). Oxford: Blackwell.
- Deleuze, G. (1969). *Logique du sens*. Les Editions de Minuit.
- Hegel, G.W. F. *Inenser Logik*. Ed. Lasson.
- Heidegger, M. (1989). *Beitrage zur Philosophie (Vom Ereignis)*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann GmbH.
- Heidegger, M. (1927). Sein und Zeit. In *Jarbuch fur Philosophie und phanomenologische Forshung*. Band. VIII. Halle: Max Niemeyera.
- Kozelleck, R. (2000a). Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten. – Suhrkamp: Frankfurt am Main.
- Kozelleck, R. (2000b). Zeitschichten. Studien zur Historik. Mit einem Beitrag von Hans-Georg Gadamer. Suhrkamp Verlag: Frankfurt am Main.
- Nancy, J.-L. (1996). *Etre singulier pluriel*. Paris: Galilee.
- Sztompka, P. (1993). *The Sociology of Social Change*. Oxford and Cambridge: Blackwell.
- Whitehead, A. N. (1978). Process and reality: an essay in cosmology. New York: Free Press.
- Yeremenko, A. (2022). World Kaleidoscope. *Philosophy and Cosmology (Academic Journal)*, 28, 168-184.
- Zizek, S. (2014). *Event: A Philosophical Journey. Through A Concept*. Penguin Books LTD, Melville House, London.

REFERENCES

- Ankersmit, Ph. R. (2007). *Vozvyshennyi istoricheskiy opyt*. M.: Izdatelstvo "Evropa".
- Bachtin, M. M. (1986). K filosofiyi postupka. *Philosophyia I sociologiya nauki i tehniki; Yezegodnik. 1984-85*. M.
- Badiou, A. (2005). *Being and Event*. New York: Continuum.
- Danto, A. (2002). *Analiticheskaya philosophyia istorii*. M.: Ideya-Press.
- Davidson, D. (1985). Reply to Quine on Events. In E. LePore, & B. P. McLaughlin (Eds.), *Actions and Events: Perspectives on the Philosophy of Donald Davidson* (p. 172-176). Oxford: Blackwell.
- Deleuze, G. (1969). *Logique du sens*. Les Editions de Minuit.
- Eliade, M. (1987). *Cosmos i istoriya*. M.
- Eliade, M. (1994). *Svyashchennoye i mirskoye*. M.
- Golovashina, O. (2021). Sobytiye kak object: k ploskoy teorii sobytiy. *Sociologicheskoye obozreniye*, 20(1), 89-106.
- Hegel, G.W. F. *Inenser Logik*. Ed. Lasson.
- Heidegger, M. (1989). *Beitrage zur Philosophie (Vom Ereignis)*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann GmbH.
- Heidegger, M. (1927). Sein und Zeit. In *Jarbuch fur Philosophie und phanomenologische Forshung*. Band. VIII. Halle: Max Niemeyera.
- Ippolyt, Zh. (2006). *Logica i sushchestvovaniye*. SPb: Izdatelstvo "Vladimir Dal".
- Kozelleck, R. (2000a). Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten. – Suhrkamp: Frankfurt am Main.
- Kozelleck, R. (2000b). Zeitschichten. Studien zur Historik. Mit einem Beitrag von Hans-Georg Gadamer. Suhrkamp Verlag: Frankfurt am Main.
- Kudrin, O. (2022, Berezen' 7). *Patriarch moskovskiy Kyrill opravdal vojnu protiv Ukrainy*. Retrieved from <https://www.ukrinform.ru/rubric-ato/3422517-patriarh-moskovskij-kirill-opravdal-voynu-protiv-ukrainy.html>.
- Losev, A. F. (1993). *Ocherky antichnogo symbolizma i myphologiyi*. M.
- Makeyev, S. (2022). Instytutyny landshaft voyennogo stanu. In N. Ye. Golovahy, & S. Makeyeva (Eds.), *Ukrayinske suspilstvo v umovah vijny*. (Kolectyvna monografiya) (s. 35-45). Kyiv: Instytut sociologiyi NAN Ukrainy.
- Makeyev, S. (2017). Podiia – sposterezhuvalnyi fact spilnogo zhittya. In S. Makeyeva, & S. Oksamytnoyi. (Red.), *Stan syngularnosti: socialny struktury, sytuatsiyi, povsakhdeny prastyky* (s. 15-21). K.: NAUKMA.
- Marx, K. (1956). Razlichyie mezhduraturphilosophiyei Demokrita i naturphilosophiyei Epikura. In K. Marx, F. Engels, *Iz rannykh proizvedeniy*. M.
- Nancy, J.-L. (1996). *Etre singulier pluriel*. Paris: Galilee.
- Nancy, Zh.-L. (2004). *Bytiye yedinichnoye-mnozhestvennoye*. Mn.: Logvynov.
- Patriarch Kyrill vyskazalsya o sytuatsiyi na Ukraine*. (2022, Mart 6). Retrieved from <https://secretmag.ru/news/patriarkh-kirill-vyskazalsya-o-situacii-na-ukraine-06-03-2022.htm>
- Phyllipov, A. (2004). K teorii socyallykh sobytyi. *Logos*, 5, 3-29.
- Sztompka, P. (1993). *The Sociology of Social Change*. Oxford and Cambridge: Blackwell.
- Whitehead, A. N. (1978). *Process and reality: an essay in cosmology*. New York: Free Press.
- Yeremenko, A. M. (2018). *Istorycheskoye sobytiye glazami uchastnikov I nabludateley: Lugansk vesnoy-letom 2014*. LAP LAMBERT.
- Yeremenko, A. M. (2014). Philosophyia sobytiya v romane V. Grossmana "Zhizn i sudba". *Chelovek*, 1, 108-120.
- Yeremenko, A. (2022). World Kaleidoscope. *Philosophy and Cosmology (Academic Journal)*, 28, 168-184.
- Yeremenko, O. M. (2021). Bagatovymirnist causalnosti (na prykladi konfliktu na Donbasi). *Philosophski aspekty doslidzhenna causalnosti v socsalno-gumanitarniy sferi*. (Monografiya). (s. 128-159). Odesa: Vydavnychy dim "Gelvetyka".
- Yeremenko, A. M. (2005a). *Istoriya kak sobytiynost*. (Monografiya). T. 1. Lugansk, RIO LAVD.
- Yeremenko, A. M. (2005b). *Istoriya kak sobytiynost*. (Monografiya). T. 2. Lugansk, RIO LAVD.
- Zizek, S. (2014). *Event: A Philosophical Journey. Through A Concept*. Penguin Books LTD, Melville House, London.
- Zylberman, D. (2014). *Pravoslavnyaya etyka I materiya kommunizma*. SPb: Izd-vo Ivana Lymbacha.